

УДК 159.947

Матласевич О.В.

ПЕДАГОГІЧНІ ЗДІБНОСТІ: ВИКЛИКИ СУЧАСНОСТІ

У зв'язку із вичерпаністю класичної педагогічної парадигми, що проявляється в безпорадності і неефективності вітчизняної системи освіти в сучасній ситуації глобальних виробничих, технічних і соціокультурних перетворень, перед педагогом постають нові задачі та функції. Ці функції сьогодні є досить розмиті – від репетиторства до загального розвитку дитини – і не завжди адекватно усвідомлюються як педагогом, так і суспільством. Визначення індикаторів, характеристик, які фіксують професійно значущі особливості педагога і забезпечують успішне виконання ним його професійних функцій, є одним із ключових завдань сучасної психології. З метою виявити запити «споживачів освітніх послуг» щодо професійних якостей і навичок педагогів, автором проведено опитування (анкетування) батьків та учнів. Анкетуванням було охоплено 300 учнів загальноосвітніх навчальних закладів та 300 батьків, які навчаються і проживають у різних областях України. Найбільш значимими якостями педагогів учні визначили (подаємо в порядку спадання): почуття гумору, високу моральність, доброту, знання предмету, емоційну врівноваженість, вміння доступно будувати навчально-виховний процес, вміння відчувати психічний стан, внутрішній світ учня, організаційні здібності, вміння працювати з сучасними медіа та володіти комп'ютерними технологіями, комунікативні здібності. Цікаво, що найменшу кількість виборів серед учнів отримала вимогливість. Батьки серед найбільш важливих якостей педагогів відзначили: вміння відчувати психічний стан, внутрішній світ учня, високу моральність, доброту, вміння доступно будувати навчально-виховний процес, вимогливість, знання предмету, емоційну врівноваженість. Проведене опитування засвідчило першочерговість і значимість у діяльності педагога, передусім його емоційних та духовно-моральних якостей. Одержані результати дадуть можливість зорієнтуватися і вибудувати траєкторію розвитку педагогічних здібностей в умовах сучасного культурно-історичного та освітнього простору.

Ключові слова: особистість, педагогічні здібності, професійно важливі якості педагога, анкетування.

Matlasevych O. V.

Educational Abilities: Present-day Challenges.

The article justifies that due to the exhaustibility of the classical educational paradigm, which is reflected in non-efficiency and helplessness of the national system of education in the present situation of global manufacturing, technical and socio-cultural changes, the educators have new goals and functions. These functions are rather vague – ranging from tutoring to general child's development – and are not always adequately perceived by both an educator and the society. One of the key goals of the modern psychology is identifying the indicators and characteristics which determine professionally important qualities of an educator and provide his/her successful fulfillment of his/her functions. The author has conducted a survey among parents and pupils with the purpose of identifying demands of the “education service consumers” concerning personal and professional educators' qualities. The survey was conducted among 300 pupils of the secondary educational establishments and 300 parents, who study and reside in different regions of Ukraine. The most essential qualities that were singled out are sense of humor, high morality, kindness, knowledge of the subject, emotional stability, the skill to comprehensively select educational material, the ability to perceive mental state and inner world of a pupil, organizational skills, knowledge of operating modern media systems and computer technologies and communicative skills (from the most to the least important). Quite interestingly, being strict was considered to be the least important quality among pupils. Parents considered the ability to perceive mental state and inner world of a pupil, high morality, kindness,

the skill to comprehensively select educational material, being strict, knowledge of the subject and emotional stability to be really vital. The conducted survey proved that emotional and spiritual-moral qualities of a pedagogue are of the utmost importance. The received results will give a possibility to see perspectives and build the curve of the development of educational abilities in conditions of modern cultural-historical and educational domain.

Key words: personality, educational abilities, professionally important qualities of an educator, survey.

Матласевич О.В.

Педагогические способности: вызовы современности.

В связи с исчерпанностью классической педагогической парадигмы, что проявляется в слабости и неэффективности отечественной системы образования в современной ситуации глобальных производственных, технических и социокультурных преобразований, перед педагогом возникают новые задачи и функции. Эти функции сегодня достаточно размыты – от репетиторства к общему развитию ребенка – и не всегда адекватно осознаются как педагогом, так и обществом. Определение индикаторов, характеристик, которые фиксируют профессионально значимые качества педагога и обеспечивают успешное выполнение им его профессиональных функций является одной из ключевых задач современной психологии. С целью выявить запросы «потребителей образовательных услуг» по поводу профессиональных качеств и навыков педагогов, автором проведен опрос (анкетирование) родителей и учеников. Анкетированием было охвачено 300 учащихся общеобразовательных учебных заведений и 300 родителей, соответственно обучающихся и проживающих в разных областях Украины. Наиболее значимыми качествами педагогов ученики определили (подаем в порядке убывания): чувство юмора, высокую нравственность, доброту, знание предмета, эмоциональную уравновешенность, умение доступно строить учебно-воспитательный процесс, умение чувствовать психическое состояние, внутренний мир ученика, организационные способности, умение работать с современными медиа и владеть компьютерными технологиями, коммуникативные способности. Интересно, что наименьшее количество выборов среди учеников получила требовательность. Родители среди наиболее важных качеств педагогов отметили: умение чувствовать психическое состояние, внутренний мир ученика, высокую нравственность, доброту, умение доступно строить учебно-воспитательный процесс, требовательность, знание предмета, эмоциональную уравновешенность. Проведенный опрос показал первоочередность и значимость в деятельности педагога, прежде всего, его эмоциональных и духовно-нравственных качеств. Полученные результаты позволят сориентироваться и выстроить траекторию развития педагогических способностей в условиях современного культурно-исторического и образовательного пространства.

Ключевые слова: личность, педагогические способности, профессионально важные качества педагога, анкетирование.

Постановка наукової проблеми та її значення. Людина живе сьогодні в якісно мінливому, багатопольному і різномірному світі, в якому принципово змінився соціокультурний і інформаційно-психологічний простір її життєдіяльності. Відповідно, загострилася проблема освітньої і навчальної діяльності. Усе більше учених зазначають вичерпаність класичної педагогічної парадигми, що проявляється у безпорадності і неефективності вітчизняної системи освіти в сучасній ситуації глобальних виробничих, технічних і

соціокультурних перетворень, коли на фоні збільшення числа так званих освітніх послуг все менше стає освічених людей і, що особливо важливо, не виконується суспільно-значима задача – задача забезпечення умов для самореалізації людини [5].

У зв'язку із цим, необхідним є розробка нових концепцій і стратегій організації освіти, а відтак і адекватного рівня розвитку педагога, його професійних здібностей, аби він, відповідно до свого прямого призначення (в широкому розумінні), міг сприяти розвитку людини, здатної, як підкреслював А.Маслоу, жити в безперервно мінливому світі з урахуванням її власних якісних змін [3].

Питання про педагогічні здібності перебуває в стадії розробки. Визначення індикаторів, характеристик, які фіксують професійно значущі особливості особистості педагога і забезпечують успішне виконання його професійних функцій, є одним із ключових завдань сучасної педагогічної психології.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Проблема педагогічних здібностей, їх змістового та функціонального наповнення завжди викликала інтерес і була предметом вивчення багатьох представників психолого-педагогічної науки (Ф.Н.Гоноболін, 1964; Н.В. Кузьміна, 1985; В.А. Крутецький, 1982; М.О.Амінов, 2002; Д.Г.Левітес, 2001; М.Д.Левітов, 1964; В.Ю.Пітюков, 2001; Т.М. Хрустальова, 2004 та ін.).

Сучасні українські вчені зупинилися на вивченні компонентного складу педагогічних здібностей учителів різного предметного спрямування (Н.Р.Вітюк, 2002; Т. Порошина, 1997; С.П.Федоріщева, 2001; Н.Ю. Бурлакова, 2000; О.В. Федик, 2004; Л.І.Шевчук, 2001; Ю.С. Шведчикова, 2002; Е.Е. Доманова, 1999; Т.М. Харламова, 2003; Л.Б. Вяткіна, 2004 та ін.).

У сучасній зарубіжній психології вивчення спеціальних здібностей педагога включено в контекст дослідження факторів ефективності його діяльності (R.K. Henson, 2001; G. Ghaith & K. Shaaban, 1999), професійного розвитку (D. Michele, M. D. Crockett, 2002; P. Knight, 2002; M. Clement & R. Vandenberghe, 2000),

педагогічної компетентності та чутливості (С. А. Klaassen, 2002), формування педагогічної мотивації (Schutz, Crowder, White, 2001).

На те, що для педагога (вихователя, вчителя, викладача) дуже важливою є система оцінки його діяльності, йому важливо уявляти, що від нього чекає суспільство тощо вказували такі учені як Ж. Ландшпір, 1982; Д. Лотон, 1987 та ін. Вони зазначали, що відсутність об'єктивних критеріїв ефективності роботи педагогів ускладнює процес ідентифікації та розвитку педагогічних здібностей.

Свого часу Ю.М.Кулюткіним було проведено спеціальне дослідження на тему: за що учні вечірньої школи цінують хорошого вчителя? Виявилось, що вони чекають від учителя, насамперед, здатності розуміти їх внутрішній світ, їхні сильні і слабкі сторони, бажання обговорювати разом із ними їхні плани і перспективи, їхні особисті проблеми (не тільки навчальні). Хороший учитель в очах учнів – це людина доброзичлива і справедлива, товариська і чуйна. Виявилось також, що хороший учитель цінується учнями не просто за високу компетентність, а за вміння передати свої знання учням. Хороший учитель вміє розкрити значимість досліджуваного, а головне – створити умови для активного залучення учнів у роботу (розв'язання задач з їх подальшим аналізом і обговоренням, організація бесід і дискусій). При цьому важливо, що він не пригнічує їх самостійності і поважає їхню думку. Учні дають високу оцінку тому вчителю, який не просто знає свій предмет, але захоплений ним. Це зайвий раз підтверджує добре відоме положення, що тільки захоплений своїм предметом учитель може виховати інтерес до нього. Захоплений своєю справою учитель відчуває радість, коли бачить просування своїх учнів; він переживає невдачі своїх учнів як свої власні, причому навіть іноді гостріше і глибше, ніж вони самі [2, 142]. Можна зробити висновок, що особисте ставлення вчителя до справи, його внутрішні цінності і інтереси сприймаються учнями, швидше почуттями, ніж розумом.

Подібне дослідження було проведене і Е.І. Роговим (1998). Ним була зроблена спроба виявити відмінності між поглядами на важливість окремих особистісних

якостей у вчителів, які викладають різні предмети. У дослідженні взяли участь учителі трьох професійних груп, умовно позначених «біологи», «філологи», «математики». До найбільш значимих якостей усі вчителі включили так звані традиційні якості, пов'язані з проявом їх інтелектуальних здібностей, культурою, організованістю, професійними знаннями. Цікаво, що, крім зазначених, біологи віднесли до них «прагнення до творчості», філологи - «спостережливість», а математики - «високу моральність», що загалом також відповідає традиційним поглядам на особистість учителя. До найменш бажаних якостей вчителі віднесли: «зовнішню привабливість», «доброту», «емоційність», а, крім того, біологи і філологи включили в цей список «енергійність», математики та філологи - «пластичність поведінки» [4, 214].

Дослідження Е.І.Рогова яскраво показало професійну поляризацію раціонального та емоційного з явною перевагою першого компонента. У результаті цього вчителі виступали для учнів як «механізм» для передачі предметних знань, приховуючи від них прояв своїх емоцій і простого людського ставлення. Отримані результати засвідчили, що вчителі дотримувалися стійких, давно сформованих поглядів «чистої» педагогіки. Очевидно, що тут продовжує існувати стереотип, що визначає головним завданням педагога передачу знань, а розвиток цілісної особистості відходить на другий план. Цей факт, ймовірно, може пояснити багато конфліктів між учнями та вчителями, від яких чекають більш теплих, людських відносин. Це також може свідчити про наявність жорстких стереотипів, які ускладнюють або навіть позбавляють шляхів реалізації власної особистості через ці функції [4, 48].

Л. Браукманн (Brauckmann, 1976) виявив кореляцію орієнтації вчителя на розвиток з успішністю школярів і орієнтацію вчителя на результат із підвищеною тривожністю і переважанням мотиву невдачі. С. Круг (Krug, 1980) не тільки підтвердив вплив орієнтацій учителів, а й увів більш точну диференціацію цього впливу, виявивши, що вчитель може впливати на мотивацію учнів як прямо

(оскільки учні переймають його орієнтацію), так і опосередковано (оскільки орієнтація вчителя структурує поведінку учня на уроці [6, 73].

Проблема визначення професійно важливих якостей педагога піднімалася і Т.Б.Ільїною та М.Г.Синяковою. Вони вважають, що в сучасних умовах полікультурного освітнього простору необхідними є такі професійно важливі якості педагога, як гуманістичний тип спрямованості, емпатійність, рефлексія, толерантність та вольовий самоконтроль [1].

Отже, усі перераховані вище автори виходили зі спроби визначити змістове наповнення педагогічних здібностей, виявити ті навички, які б забезпечували успіх у педагогічній діяльності. Але, діяльність педагога лише на половину визначається раціональними технологіями, а інша половина – це мистецтво – педагог завжди має реагувати на виклики сучасності і вчасно перебудовувати свою діяльність. Як писав А. Маслоу: «Є суттєва різниця між тим, що було вчора, і тим, що є сьогодні, і це не зміна пристрастей чи настроїв експертів. Це емпірично викрита дійсність» [3, 184].

Формулювання мети та завдань статті. Тому метою статті є: враховуючи основні проблемні питання сучасного культурного та освітнього простору, визначити запити суспільства щодо професійних якостей і навичок педагога.

Розуміння цих якостей дасть можливість педагогу діагностувати рівень своєї майстерності на певному етапі професійного становлення та визначити шляхи свого подальшого професійного вдосконалення, а науковцям – окреслити траєкторію розвитку педагогічних здібностей в умовах сучасного культурно-історичного та освітнього простору.

Для реалізації зазначеної мети були використані теоретичні (аналіз, систематизація та узагальнення наукової літератури із проблеми дослідження) емпіричні (анкетування) **методи дослідження**, а також методи описової статистики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Для адекватного розуміння суті поставленої проблеми зазначимо,

що педагогічні здібності розглядаються ученими по різному: як деяка сукупність професійно важливих якостей, як система різних індивідуально-психологічних властивостей, як прояв особливої чутливості до сторін педагогічного процесу, як сукупність окремих здібностей тощо. Основні підходи до їх розуміння в узагальненому вигляді представлено у таблиці 1.

Таблиця 1

Розуміння поняття «педагогічні здібності» вітчизняними авторами

Автор	Визначення поняття «педагогічні здібності»	Найбільш важливі якості, ознаки педагогічних здібностей
М.Ф.Петров	сукупність психічних процесів особистості вчителя, які забезпечують успіх діяльності і створюють йому авторитет серед учнів і колег.	авторитет серед учнів та колег
М.Д. Левітов	<i>низка якостей</i> , необхідних для успішної роботи вчителя, які стосуються різних сторін його <i>особистості</i> , передусім, розумової діяльності.	винахідливість і швидке орієнтування; розуміння учня, тобто спостережливості; здатність до передачі дітям знань у короткій, цікавій формі; самостійність і творчий склад мислення; організаторські здібності
О.І.Щербаков	система різних індивідуально-психологічних властивостей, що забезпечують успішність і ефективність педагогічної діяльності.	стійкий інтерес і схильність до роботи з дітьми, спостережливості і терплячості, здатність до аналізу, систематизації і узагальнень, творча уява, педагогічний такт.
В.О.Крутецький	специфічні особистісні якості, які проявляються у певних діях і вміннях педагогічної діяльності.	швидкість оволодіння діяльністю і якість досягнення.
Н.В. Кузьміна	прояв <i>особливої чутливості</i> до особистості учня як об'єкта-суб'єкта педагогічного процесу, до можливих способів впливу на нього, а також до самого процесу і результату педагогічної діяльності	Здатність до подолання труднощів у педагогічній діяльності, рганізаторські здібності, педагогічний такт, спостережливості, постійне самовдосконалення, педагогічна уява, <i>емпатія</i> і <i>сугестія</i> .
М.О. Амінов	кількісні індивідуальні відмінності між учителями, які спричиняють ступінь переваги індивіда в педагогічній галузі і які проявляються в процесі викладання	Почуття емпатії, почуття такту, почуття причетності
А.К. Маркова	індивідуальні властивості	

	особистості, які сприяють успішному виконанню діяльності	
І.П. Підласий	якості особистості, які інтегровано виражаються у схильностях до роботи з дітьми, любові до дітей, одержанні задоволення від роботи з ними.	Одержання задоволення від роботи з дітьми

Суперечливість трактувань педагогічних здібностей може свідчити, з одного боку, про недостатність знань щодо природи походження здібностей загалом, а з іншого – про різне розуміння функцій педагога у різних соціокультурних ситуаціях. І це не дивно, адже педагог є ефективним лише тоді, коли він встигає рефлексувати соціальні перетворення, а його діяльність відповідає вимогам суспільства. Сучасний американський дослідник Г.Фрайберг (2002) навіть рекомендує учителям перш, ніж приступити до своєї професійної діяльності, спочатку вивчити середовище учнів і в такий спосіб створити контекст для викладання і навчання [7].

Отже, для визначення траєкторії розвитку педагогічних здібностей, затребуваних сучасним суспільством, важливо осмислити існуючу реальність, зрозуміти, що собою являє сучасна людина, сучасний простір її життя. Спробу осмислити проблеми психолого-педагогічних наук у просторово-часовій ситуації сучасності здійснив Д.І. Фельдштейн [5]. Використовуючи результати аналізу його праці, коротко опишемо основні зміни, виділені ним:

- 1) період сучасного історичного переходу розділяє людей різних поколінь значно більше, ніж раніше. Підрастаюче покоління перестало бути веденим, діти почали переслідувати свої цілі, не дивлячись на рекомендації батьків і педагогів;
- 2) деградація виховного компоненту освіти: спостерігається втрата соціального контролю, відповідальності дорослих за дітей, введення в освіту економічного терміну «освітні послуги», який перетворив її з високої обов'язку і цінності у меркантильну «послугу»;
- 3) змінилося ставлення суспільства до дитинства: відбулася підміна ведучого виду діяльності дитини-дошкільника з ігрової та освітню, що гальмує

розвиток необхідних новоутворень (уяви, довільності, образного мислення тощо);

- 4) проблема інформаційного простору. Завдяки Інтернету і телебаченню практично весь простір «загальнолюдського життя» відкритий, людина має можливість відразу знаходитися в декількох часових, історичних, географічних, етнокультурних та інших просторах. Великий об'єм недиференційованої інформації нерідко призводить до стресових станів, формування «кліпового мислення», а зростаюча потреба в одержанні готової продукції веде до збоїв у творчому розвитку дітей. Крилатою стала фраза С.Дж.Харріса: «Небезпека не в тому, що комп'ютер колись почне мислити як людина, а в тому, що людина колись почне мислити як комп'ютер».

Це тільки основні зміни, які фіксуються сьогодні науковцями. Але і з такого короткого огляду цілком зрозуміло, що в цих умовах необхідна принципово нова організація навчання і нове розуміння функцій педагога, нового підходу до розвитку його професійних здібностей.

З метою діагностувати запити сучасних «споживачів освітніх послуг» щодо професійних якостей і навичок педагогів, нами було проведено опитування батьків та учнів за допомогою авторської анкети. Досліджуваним пропонувалося із запропонованого переліку (який включав 15 якостей та навичок) обрати 5-7 найбільш значущих, на їхню думку, у діяльності педагога, а також опитувані могли дописати свої варіанти.

Анкетуванням було охоплено 300 учнів 2-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів та 300 батьків, які навчаються і проживають у різних областях України (у вибірці представлена Вінницька, Житомирська, Київська, Львівська, Луганська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька область, а також м.Київ).

Обробка результатів опитування за допомогою методів описової статистики показала, що значимість окремих професійно важливих якостей педагога для батьків та дітей відрізняється. Так, найбільш значимими якостями педагогів учні

визначили: почуття гумору (74,46% опитаних), високу моральність, доброту (68% опитаних), знання предмету (56,38%), емоційну врівноваженість (53,19%), вміння доступно будувати навчально-виховний процес (50%), вміння відчувати психічний стан, внутрішній світ учня (45,74%), організаційні здібності (45,74%), вміння працювати з сучасними медіа та володіти комп'ютерними технологіями (42,55%), комунікативні здібності (41,48%). Найменшу кількість виборів серед учнів отримала вимогливість (18%).

Серед найбільш значимих якостей педагогів батьки відзначили: вміння відчувати психічний стан, внутрішній світ учня (78% опитаних), високу моральність, доброту (73,17% опитаних), вміння доступно будувати навчально-виховний процес (70,73%), вимогливість (56%), знання предмету (48,78%), емоційну врівноваженість (48,78%).

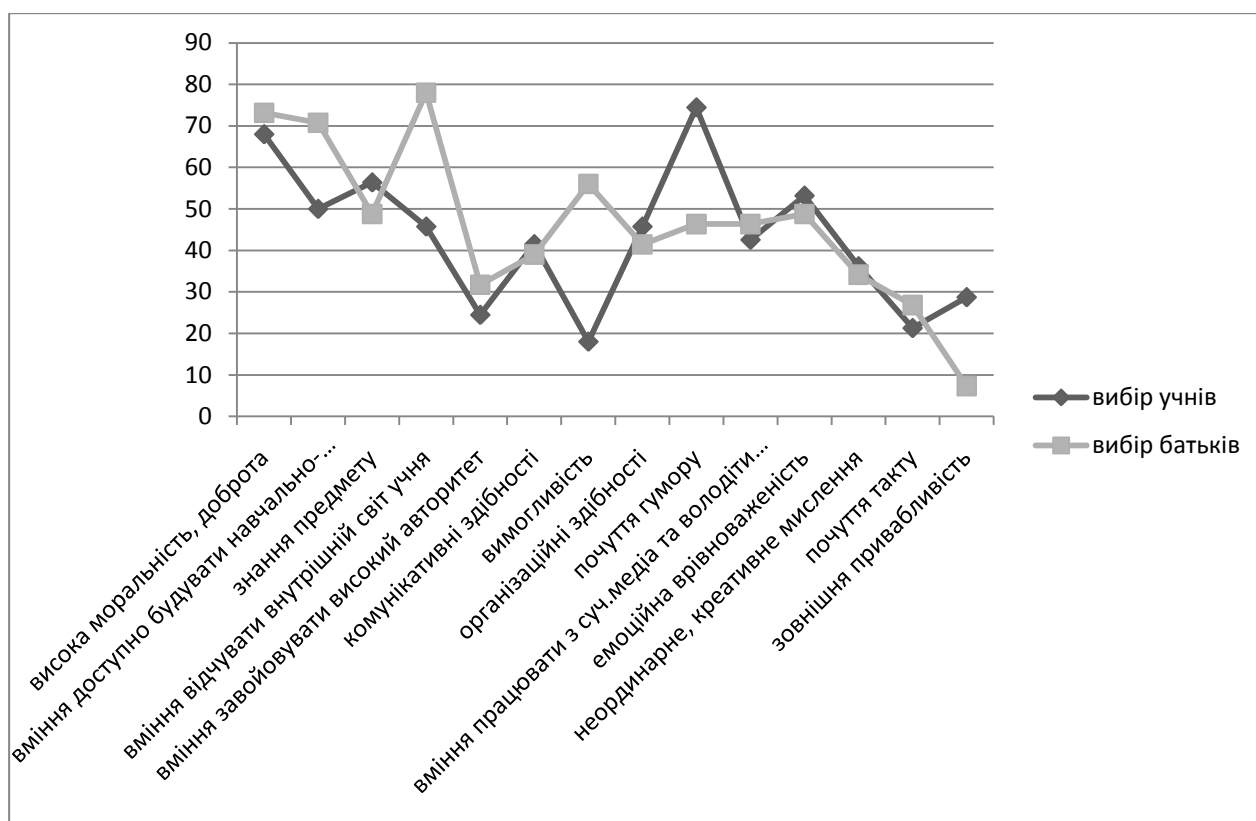

Рисунок 1. Результати опитування батьків та учнів щодо професійних та особистісних якостей педагога

Як бачимо з рисунка 1, і батьки, і діти вказали на важливість таких якостей як «висока моральність, доброта», «комунікативні здібності», «емоційна

врівноваженість», «вміння відчувати внутрішній світ учня», «почуття гумору», «знання предмету». Відповіді кардинально розійшлися лише щодо значимості вимогливості (на її важливість вказали 56% батьків і лише 18% учнів), що може бути пояснено поки недостатньою сформованістю усвідомленості учнями усіх функцій педагога, або недостатньою вимогливістю педагога до себе, в результаті чого вимогливість педагога до учнів сприймається ними як упередженість і несправедливість.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проведене опитування показало, що в нинішньому часі-просторі у педагогові цінується не вміння вкласти якомога більше фактів у голови якомога більшого числа дітей, а його людяність, емоційна та моральна культура. Саме особистісні якості обумовлюють якість і успішність виконання педагогом своїх функцій. На перевагу особистісних якостей над технічно-раціональними у педагогічній діяльності вказують і сучасні зарубіжні дослідники (Г. Фрейберг, 2002; М.Веймер, 2011) [7; 8]. Досвід показує, що педагогічна діяльність, орієнтована на педагога, призводить до догматизму, орієнтує його на оцінюючу і контролюючу функцію. І навпаки, діяльність, орієнтована на учня, делегує педагогу, насамперед, розвиваючі функції.

Перспективою подальших наукових досліджень є визначення конкретних особистісних корелят педагогічних здібностей.

Література:

1. Ильина Т.Б. Развитие профессионально важных качеств педагогов в условиях поликультурного образовательного пространства / Т.Б.Ильина, М.Г. Синякова // Педагогическое образование в России. – 2013. - № 2. – С. 97 – 102.

П'іна Т.В. Razvitie professional'no vazhnyh kachestv pedagogov v uslovijah polikul'turnogo obrazovatel'nogo prostranstva [Development of professionally important qualities of teachers in a multicultural educational space] / Т.В.П'іна, М.Г. Sinjakova // Pedagogicheskoe obrazovanie v Rossii. – 2013. - № 2. – S. 97 – 102.

2. Кулюткин Ю.Н. Ценностные ориентиры и когнитивные структуры в деятельности учителя / Ю.Н.Кулюткин, В.П.Бездухов. – Самара: СамГПУ, 2002. – 400 с.

Kuljutkin Ju.N. Cennostnye orientiry i kognitivnye struktury v dejatel'nosti uchitelja [Values and cognitive structures in the teacher's activities] / Ju.N.Kuljutkin, V.P.Bezduhov. – Samara: SamGPU, 2002. – 400 s.

3. Маслоу А. Дальние пределы человеческой психики / А. Маслоу. – СПб: Евразия, 1999.

Maslou A. Dal'nie predely chelovecheskoj psihiki [The farthest limits of the human psyche] / A. Maslou. – SPb: Evrazija, 1999.

4. Рогов Е.И. Учитель как объект психологического исследования: Пособие для школьных психологов по работе с учителем и педагогическим коллективом / Е.И. Рогов. – М.: Гуманитарный издат. центр ВЛАДОС, 1998. – 240 с.

Rogov E.I. Uchitel' kak objekt psihologicheskogo issledovanija: Posobie dlja shkol'nyh psihologov po rabote s uchitelem i pedagogicheskim kollektivom [The teacher as an object of psychological research] / E.I. Rogov. – М.: Gumanitarnyj izdat. centr VLADOS, 1998. – 240 s.

5. Фельдштейн Д.И. Проблемы психолого-педагогических наук в пространственно-временной ситуации XXI в.: вызовы информационной эпохи / Д.И. Фельдштейн // Вопросы психологии. – 2013. - № 1. – С. 46 – 65.

Fel'dshtejn D.I. Problemy psihologo-pedagogicheskikh nauk v prostranstvenno-vremennoj situacii XXI v.: vyzovy informacionnoj epohi [Problems of Psychology and Education Sciences in the space-time situation in XXI c.: Information Epoch] / D.I. Fel'dshtejn // Voprosy psihologii. – 2013. - № 1. – S. 46 – 65.

6. Хрусталева Т.М. Специальные способности учителя в интегральном исследовании индивидуальности: дисс..... доктора психологических наук: 19.00.01 – общая психология, психология личности, история психологии / Тамара Михайловна Хрусталева. – Пермь, 2004. – 398 с.

Hrustaleva T.M. Special'nye sposobnosti uchitelja v integral'nom issledovanii individual'nosti: diss..... doktora psihologicheskikh nauk: 19.00.01 – obshhaja psihologija, psihologija lichnosti, istorija psihologii [Special abilities of the teacher in the integrated study of personality] / Tamara Mihajlovna Hrustaleva. – Perm', 2004. – 398 s.

7. Freiberg, H. J. Essential Skills for New Teachers / H. J. Freiberg // Educational leadership. - March 2002. – Volume 59. – Number 6 “Redesigning Professional Development”. – P. 56-60. – <http://www.ascd.org/publications/educational-leadership/mar02/vol59/num06/Essential-Skills-for-New-Teachers.aspx>

8. Weimer Maryellen. Lifelong Learning: Discovering and Developing Your Teaching Skills / Maryellen Weimer // Lander University's. White board. – Volume 3. Issue 3. – March, 2011. – http://www.lander.edu/docs/default-source/white-board-newsletters/March_2011.pdf?sfvrsn=0